

„A Mester és Margarita” – mozgóképeskönyvben

Woland bálja éjjelkor, Maciej Wojtiszko „A Mester és Margarita” című négy részes tévéfilm-sorozata viszont éjjel kettőkor kezdődött. Eltűnődöm, vajon ki nézhetette. Ha holdtöltekor került volna műsorra, még Ivánra lehetett volna számítani, bár ő sokallotta volna, hiszen neki elég volt arról értesülnie Praszkovja Fjodorovnától, hogy meghalt szobaszomszédja, és ő ebből azt is tudta, hogy ugyanakkor még valaki meghalt odakinn a városban, és pontosan tudta, hogy kicsoda.

A filmsorozat hat óra hosszat tart, a regényt kétszer ennyi idő alatt el lehet olvasni, estétől hajnalig, ha valaki nem tudja letenni. És ez már sokszor előfordult. (A hetvenes években hazánkban nagyon sokszor, ugyanis abban az időben ez a regény nálunk volt a legsikeresebb a hetvenes években. Manapság – mint már kanonizált mű – jobbra csak kötelező olvasmányként van jelen.)

Csupán felére sűrítve sokkal nehezebb eredeti (azaz művészi) értelmezést adni, mint másfél-két és fél óra alatt a színpadon, a filmvásznon vagy a képernyőn, ahogy azt már több alkalommal sikerrel tették a regénytől megihletett rendezők.

A legkorábbi „inkarnáció” rendezője, *Andrzej Wajda* 1971-es „Pilátus és a többiek” című (az NSZK-ban készült) tévéfilmje a regény egyik szolámára improvizál. Pilátus a kiégett nürnbergi stadionban székel, Jesua kivégzése a mai Frankfurt utca forgalmában zajlik, a prologusban pedig maga a rendező személyesen készít interjút (mikrofonnal) egy báránnyal (vagyis egy báránybőrbe bújtatott kápóval), aki elmagyarázza, hogyan és miért viszi az egész falkát a vágóhídra. Kellemes basszusával arról győzködi meg a nézőt, hogy valakinek ezt is meg kell tenni, ha ő nem, megtenné más.

A jugoszláv *A. Petrovic* 1973-ban készült filmje már a teljes regényre építve a szabadság és a hatalom konfliktusát állítja középpontba oly módon, hogy kimaradt a regény fantasztikum, humora és iróniája. Margarita csupán a szerelmes asszony sémáját idézte fel, a jeruzsálemi történetet épphogy csak érinti, Woland pedig csupán egy pokoli képességekkel rendelkező funkcionárius.

A több tucatnyi színpadi változat közül az egyik legkorábbi és legjelentősebb az egykori amatőr színpadból alakult krakkói STU színház *K. Jasinski* rendezte, „Páciensek” című „buffója” volt. A néző cirkuszban ül, a páciensek cirkuszi „show”-t adnak elő, és két cirkuszi szám között viták folynak az ateizmusról, a jó és a rossz természetéről. Ebben az egyszerre hü és hűtlen változatban Woland és társai egyértelműen az erősebbek oldalán állnak, így a Mester, Margarita és Iván ugyanúgy ki vannak szolgáltatva a reálisnak és az irreálisnak is. Az örültek a démonoktól behálózva behatolnak a nézők közé, átrepülnek a porondon, ördögien változnak át zseniális írókká, így *Goethe*, *Marlowe*, *Sartre* és *Dosztojevszkij* is megjelennek az örült gyülekezetben, de mindegyiket leigazza a főfelcsermő, Praszkovja Fjodorovna. Woland is részese a „pszichodramának”, szürke öltönyében – igaz, ő önszántából – maga is bezárkózik a ketreche. A Mester maga mászik fel egy magasan elhelyezett madárketreche, onnan nézi az ördögök táncát égő könyve körül, majd amikor elfogják és Pilátus elítéli, ejtőernyős mellényben áll a levegőben, keresztre feszített pózban, magasan felette kering a két tanítvány, Iván és Lévi Máté. Végül a Mester, a mennybemenetelkor, Margarita karjaiba jut, tanítása egy pergamenen marad meg (Hontalan zsebében), amelyet hangosan énekelnek, és amelyben *Jeszenyin* szentenciája ismétlődik: „Ebben az életben meghalni nem új dolog, de élni sem lehet örökké.”

A bukaresti változatban, C. Buzoianu rendezésében (1982-ben) is kórteremben vagyunk, itt halódik-hallucinál a Mester. Időnként megnyílnak a kórterem falai és megelevenednek a húszas és a harmincas évek mint Iván és a Mester hallucinációi.

Az Egyesült Államokban és Franciaországban A. Serban rendezte a regény színpadi változatát. Az amerikai műsorfüzet szerint a rendező célja a regény népszerűsítése egy olyan darabbal, amelyet „a bibliai mese, a politikai szatíra, a szerelmi történet, a vámpírtörténet és a slapstick-comedy (helyzetvígjáték) ötvözetével” jellemez.

A regény legalább ennyire szuverén, de talán a legautentikusabb újraálmodása Ljubimov rendezése volt a Tagankában. Ljubimov színpadára a teret bevilágító csillagos ég alatt lépnek be a szereplők, egy-egy rájuk jellemző fontos mondattal. A befejezőkor is felragyog a csillagos ég az örökkévalóság soha ki nem alvó szemeként. Az örültek háza, Pilátus „képkerete” és a hatalmas kereszt állandóan jelenlévő hármassága jelzi az uralkodó gondolatot. A színpadot belengő ingaóra ugyancsak fontos jelképe a Ljubimovi műnek.

A kaposvári Csíki Gergely Színház Ascher Tamás által rendezett változatát némi joggal nevezte Koltai Tamás „drámai regényillusztrációnak”, de több joggal írt Pályi András „a látványszínházat átszövő ihletett bensőségességről”.

A titokzatos, a sejtelmes és a transzcendens helyett jobbra trükkös képek peregnek. Mivel minden benne van, nem sok marad a művet már olvasó nézőnek, legfelsőbb a valóban szép befejező képsorok: a fátyolosan ezüstösen sugárzó és hullámozó örök nyugalomról a Mesterhez és egyúttal hozzánk is szóló Margarita, a képpé formált csend. Am, sajnos, nem az övé, nem a csendé az utolsó szó, hanem a – nagyon ritkán és mindig indokolatlanul felbukkanó és szájbarágó – narrátoré, aki irgalmatlanul lezárja a sorozatot.

Többek (köztük a magam) véleménye szerint az alapszöveg világviszonylatban is egyik legkiemelkedőbb újraalkotása Somo gyi István az Arvisura Színházban „elővarázsolt” műve. Ebben a változatban igazi polifonikus mű született. A polifonikus színjátékban Woland báljának táncosaiból az olajfák hegyének fái lesznek, labirintusokban vész el Júdás. Ebben a változatban Woland is megjelenik az alagsori szobában, a szeánsz „áldozatai” fölött pedig a keresztre feszített Jesua kontrasztja. Itt Lévi Máté és Iván (vagyis kettőjük egy személyben) veszi le a keresztről Jesuát. A mű egybeszövöttségét a színjátékban a főbb szereplők egyenrangúsága is biztosítja. Míg a különféle értelmezésekben és adaptációkban vagy Woland, vagy Pilátus, vagy a Mester, vagy Margarita válik kulcsfigurává, ezen a színpadon a címszereplők, Pilátus, Woland és Iván egyformán fontos szövegek. Nagyon hatásos volt ebben a változatban a más dimenziókba való átlépés (a transzcendálás) érzékeltetése, például a függőnyön megjelenő árnyakkal. Ekkor a függőny nem eltakarta, hanem feltárt. Megemelt, de nem misztifikált, hiszen a másféle dimenziót jelző árnyképek mögött ott van a hús-vér szereplő is. Erre egy másik nagyon szép példa: a szerelmi lebegését érzékletesen megjelenítő fekete selymek „repülő szönyegek” elválasztó kordonokká válnak. Ebben a színjátékban a bársonyszéket is színész alakítja: érthetően, hiszen Pilátus Tibérius markában van. Innen szabadítja fel a Mester az Erő része által biztatva, s innen indul el felénk a holdösvényen, hogy végre kibeszélgethesse magát Jesuával. Ezen a holdösvényen – elfelé a tróntól és az üresen maradt kereszttől – indulhatunk el mi, nézők is, egy kicsit feltámadva, egy kicsit transzcendálva, átlépve önmagunkat.

Mindezekhez képest Wojtiszko műve csupán „mozgóképeskönyv”, csaknem sorról sorra maga a regény, mármint ami a történetet és a kelléktárat illeti. A maga nemében kétségkívül mestermunka, hiszen minden benne van, minden ugyanúgy van. Persze, nem egészen, hiszen itt minden rendre megjelenődik. Woland például ebben a válto-

zatban joviális, majdhogynem jóistenszerű elegáns (olykor meg lezser öltözetű) öregúr, akit Margarita – megköszönve, hogy visszaadta a Mester kéziratát – kezét csókolva „mindenhatónak” nevez, sejtetve, hogy ő inkább a Mindenható oldalán áll, mint az ellenkezőn. Ám ez a Woland nemigen túrné, hogy a mezítelen Hella állandóan hozzá dörögöljön. A sejtetés az, amit keveslek. Háromszor felbukkan például a Mester egy leponyvázott teherautó platóján állva, egy alkalommal pedig Margarita alakja a Golgota előterében jelenik meg, ám ezek a „pontos mesélést” igencsak megemelő bevágások annyira esetlegesek, hogy inkább csak úgy hatnak, mintha elfelejtették volna őket kivágni a filmből.

A titokzatos, a sejtelmes és a transzcendens helyett jobbára trükkös képek peregnék. Mivel minden benne van, nem sok marad a művet már olvasó nézőnek, legfeljebb a valóban szép befejező képsorok: a fátyolosan-ezüstösen sugárzó és hullámnzó örök nyugalomból a Mesterhez és egyúttal hozzánk is szóló Margarita, a képpé formált csend. Ám, sajnos nem az övé, nem a csendé az utolsó szó, hanem a – nagyon ritkán és mindig indokolatlanul felbukkanó és szájbarágó – narrátoré, aki irgalmatlanul lezárja a sorozatot. Ami a szájbarágást illeti, akad még bőven. A gyengébbek kedvéért a rendező meg is mutatja egy pillanatra a Woland által beharangozott Annuskát, miként „egy az egyben” láthatjuk Berlioz hallucinációját, Berlioz feje „rendesen” elgurul az ominózus padig. Nagyon kevés olyan jelenet van, amelyeket az alapszöveghez „hozzáadott értéként” lehetne elkönyvelni. Ilyen a Pilátus trónja magasából felülről láttatott Jesua. (Persze ez a trón nem maga Tibérius, hanem egy „éppen olyan trón, amilyennek lennie kell”.) Emlékezetes pillanata a filmnek, amikor Pilátus Jesua elé térdelve mondja ki Jesua bűnösségét a felségsértésben, miként az is, amikor Lévi Máté (miután megtudja, hogy Pilátus ölette meg Judást) a prokurátor „Most már elfogadsz valamit” kérdésére igenlő választ előre jelző gesztussal leül Pilátus trónjára, amellyel a helytartó beszélgetésük elején már egyszer megkínálta.

A többi kép mind-mind illusztráció. Szépen rendben, minden a helyén. Majdnem minden, hiszen elmarad az epilógus, és kimarad egy nagyon fontos jelenet: Iván „beavatása” a már a másik létrendbeli Mestertől és Margarita által. Láttunk már olyat – ha nem is túl gyakran –, hogy egy képregény-változat csinál kedvet a valódihoz. Nem alkalmas erre ez a majdnem hiánytalan, leltárilag pontos és tisztességes mestermunka? Nemigen, ugyanis tudjuk jól a felmérésekből, hogy az ilyen adaptációk sokkal kevesebb olvasót ösztönöznek, mint ahány lehetséges olvasót eltanácsolnak. Éppen ezért végül is örülök annak, hogy éjnek évadján ment a tévésorozat, s megmaradtak a potenciális olvasók.

Maciej Wojtiszko: *A Mester és Margarita*.
Lengyel tévéfilm.

Kamarás István